

A woman with dark, curly hair, wearing a light-colored, draped garment, stands in a room filled with historical artifacts. She is holding a large, woven basket filled with various items, including coins, small figurines, and other objects. The background is filled with shelves and racks holding numerous rolled-up scrolls, some tied with ribbons, and other historical items. The lighting is warm and focused on the woman and her basket.

ANTİKİTEDEN ORTAÇAĞA AVRUPA'DA KÜTÜPHANELER

M. TACEDDİN KUTAY

K

ütüphane antik çağdan modern zamana kadar Batı tarihi ve kültürü içinde belirleyici bir sembol olmuş, devrin

hakim anlayışı ile kendisini karşısında konumlandığı öteki arasında bir araç vazifesi görmüştür.

Antik Yunan'da MÖ 6. yüzyıldan itibaren kütüphanelerin var olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu kütüphaneler, halkın kendilerinden istifade edebilecekleri yapılar olmanın haricinde, özel mülk statüsünde, çok sayıda rulunun muhafaza edildiği alanlardı. Ekseriyetle zenginlerin, elitlerin yahut felsefe okullarının sahip olduğu bir ayrıcalık olan kütüphane, kullanılabilirliği ile dönemin hakim siyasal anlayışını da yansıtır. Elitler demokrasisi, oligarşi veya tiranlık ile yönetilen Yunan site devletlerinde kütüphane, elitlerin ve elit adaylarının erişebileceği bir artı değer zenginliğidir.

Helenistik dönemde Yunanistan haricindeki bölgelerde, Diadoklar saraylarında kütüphane sahibi olmayı inhisar altına almıştı. Bu kütüphanelere tipik misal, 700 bin rulo ihtiva ettiği ifade edilen İskenderiye Kütüphanesidir. Bu kütüphane MÖ 47 yılında Julius Sezar'ın İskenderiye seferi sırasında büyük oranda tahrip edilmiş ve pek çok rulo yok olmuştur. Bu durum şaşırtıcı değildir, zira Roma'nın kadim yatkınlığı, kendisine tâbi kıldığı bölgelerdeki tanrıları, heykelleri ve bilgelikleri Roma'ya taşımaktır. Alternatif bir bilgelik merkezine müsaade etmek, Sezar'ın devlet yönetimine uygun bir durum değildir. İskenderiye Kütüphanesi ölçeğinde bir kütüphane Roma'da hiçbir zaman var olmamıştır. Savaşlarda ele geçirilen putları ve ikonaları Pantheon tapınağına toplayan Roma, ruloların Patriciler arasında paylaşılmasına göz yummuştur. Bundan dolayıdır ki, Roma'da irili ufaklı pek çok özel kütüp-

hane var olmuştur ve bu kütüphaneler önemli oranda savaş ganimeti rulolarından teşekkül etmiştir.

İmparatorluğa geçişle birlikte önemi yitiren Roma senatosunun üyeleri arasında özel kütüphane sahibi olmak bir statü göstergesi olmuştur ve Roma aristokrasisi, imparatorluğa karşı adeta bir kültürel iktidar savaşı yürütecek şekilde konumlanırken kütüphaneye sembolik bir anlam atfetmiştir. Örneğin Seneca, Cicero'nun binlerce kitabından bahsederken (tot milia librorum), statü göstergesi kütüphanelere misal teşkil edecek önemli yapılar arasında Pisonenvilla adı ile de bilinen "Villa dei Papiri"yi zikretmektedir. Bu villa, 2000'e yakın papirüsü ihtiva eden bir kütüphanedir ve MÖ 1. yüzyılda Sezar'ın kayınpederi Lucius Calpurnius Piso tarafından, güçlenen Sezar'a karşı sembolik bir ikaz olarak inşa edilmiştir. Sezar'ın bu duruma tepkisi, kamusal bir kütüphane kurmayı tasarlamak olmuştur.

MÖ 39 yılında Forumun yanında, Atrium Libertatis'te, Asinius Pollio tarafından ilk kamusal kütüphane kurulmuştur. Augustus, Sezar'ın bu politikasını benimser mahiyette kamusal kütüphaneyi büyütmüş, Latince ve Yunanca eserleri birbirinden ayırarak iki ayrı kütüphane meydana getirmiştir. Bu ayırım, Roma aristokrasisine vurulan ikinci bir darbedir. Zira Yunanca eserlerin Latince karşısında ayrı bir merkez olarak konumlandırılması, Konstantin'in imparatorluk başşehrini İstanbul'a taşınması ile sonuçlanacak olan yarılmanın ateşleyicisi olmuştur. Ödün vermez ve kibirli aristokrasiye karşı imparatorluğun müracaat edeceği bir Grek mirasının vurgulanması ve ihtiyaç anında devletin merkezinin buraya kaydırılması, Roma aristokrasisi için ciddi bir darbedir. Augustinus, Latince kütüphanenin karşısına Yunanca kütüphaneyi koymasıyla,

İstanbul'u Roma'nın karşısına koyacak olan Konstantin'in adeta fikir babası olmuştur.

4. yüzyıl iki kırılmaya şahit olmuştur. Bir taraftan Roma başşehrini doğuya, İstanbul'a taşınması; diğer taraftan Konstantin Hıristiyanlığı, merkezî otoritesi zayıflamış ve bir merkezden yönetilmesi giderek güçlenen Roma için birleştirici bir unsur olarak ön plana çıkarmıştır. Yeni paradigma kendisini kütüphaneler üzerinden izlenebilecek şekilde ortaya koymuştur. İmparatorluğun yeni merkezi artık doğudadır. Roma şehrine ve imparatorluğun eski merkezine karşı bu değişimin gerçekliğini hissettirecek en önemli dönüşüm, patriklik merkezlerinde önemli kütüphanelerin kurulmasıdır. İstanbul, Kapadokya ve Antakya'da kütüphaneler kurulmuştur. Sözkonusu kütüphaneler, İtalya'da yer alan Nola Kütüphanesinin karşısında patriklik şehirlerinin prestijini yükseltmiştir. Öte yandan, yükselen Hıristiyanlık da kütüphanelerin karakterine derinden etki etmiştir. Pagan eserler ile Hıristiyan eserleri birbirinden kesin hatlarla ayrılmıştır. Pagan eserlerin yer aldığı kütüphaneler giderek fonksiyonsuzlaşmış, antik miras bir kenara itilmiştir. Theodosius sonrası resmî devlet dinine dönüşen Hıristiyanlığın, bütün pagan bilgilerden arındırıldığı bir tasfiye süreci de kütüphane üzerinden yürütülmüştür.

Antikitenin son bulması ve feodal döneme geçiş süreci de, yukarıda çizdiğimiz tabloya uygun olarak kütüphaneler üzerinden okunması mümkün bir dönüşümdür. Feodal dönemin lokal inhisar mantığı kütüphane özelinde de geçerli olmuştur. Pek çok şehrin çökerek yok olduğu bu dönemde, ayakta kalan şehirlerdeki kütüphaneler de anlamını yitirerek yok olmuştur. Artık kütüphaneler, her biri bir şatoyu andıran manastırların içindedir ve kendile-

rinden istifade etmek hariçten gelenler için, istisnalar hariç, mümkün değildir. Bilgiyi inhisarı altına almaya yönelik bu tutum Karolenjleri derinden etkilemiştir. Karolenjlerin kitaba yaklaşımı paylaşımcı değildir. Kitap kütüphane dışına çıkmayacak ve şahsî olarak temellük edilemeyecek kadar kıymetli bir şeydir. Temini ve muhafazası dönem şartları göz önünde bulunduğunda oldukça zahmetlidir. Kitabın teksiri özellikle Kartezyen manastırlarındaki yoğun faaliyetler ile belli bir noktaya gelmiş ve sair manastırlar da Kartezyen keşişlerinin hummalı çalışmalarından istifade etmiştir. Kartezyen manastırları, sukut kuralı sebebiyle keşişlerin kendilerini yoğun biçimde yazma faaliyetine yoğunlaştırdıkları mekanlardı. Manastır ile kitap arasındaki bu yoğun ilişki, kıtanın kuzeyden Viking, batıdan Serazen, doğudan Macar saldırılarına maruz kaldığı dönemde inkıta uğramıştır. Avrupa keşişliğinin kalbi sayılan ve Nursialı Aziz Benediktus tarafından kurulan Monte Casino Manastırı da dahil olmak üzere pek çok manastır bu saldırılar sebebiyle büyük yara almıştır.

Manastırların bir kısmının yağmalandığı ve tahrip edildiği bu süreç, 12. yüzyılda, kalan manastırların bir kısmının şehirlere taşınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu yüzyılda yaşanan dönüşümün en önemli karakteristiği, etrafı surlarla çevrili şehirlerin sayılarının arttığı ve içlerinde manastırların, dolayısıyla kütüphanelerin yer aldığı şehirlere dönüştüğü köklü bir eğitim sürecine girilmiş olmasıdır. Fransisken manastırları diğerlerinin yanında, kütüphaneye ve kitaba verdiği önemle dikkat çekmiştir.

Şehirlerde meskun dilenci keşişlere dönüşen Fransisken keşişleri şehirlerin hüviyetini de değiştirmeye başlamıştır. Keşişler öğretmene, kütüphaneler ise manastır haricindeki

insanların istifade ettiği eğitim merkezlerine dönüşmüştür. Sürecin doğal sonucu olarak Aquinalı Aziz Thomas reformu vuku bulmuştur. Kurulan üniversiteler, teoloji ve hukuk başta olmak üzere ilimlerin okutulduğu mekanlar haline gelmiştir. Monastik eğitim tekel olmaktan çıkmış, akademik eğitim yaygınlaşmaya başlamıştır. Skolastiğin yükselmesi ile eş zamanlı olarak yaşanan bu dönüşüm, Aydınlanma ile sonuçlanacak sekülerleşme sürecinin de başlatıcısı olmuştur. Bir süre sonra üniversite kütüphaneleri, manastır kütüphanelerinin karşısında etkin merkezler olmuştur.

Üniversite kütüphanelerinin ilki ve en büyüğü 1290 yılında kurulan Sorbonne Kütüphanesidir. Theodosius döneminde pagan mirası öteleyerek saf Hıristiyan mirasa ev sahipliği yapmaya başlayan kütüphanelerin karşısında artık Aristoteles'ten devrolmuş antik mirası temsil eden büyük kütüphanelerin kurulma süreci böylelikle başlamıştır. Bu dönüşüm, Thomas'ın düşünce sisteminin merkezine Aristoteles'i oturtması ile doğrudan alakalıdır.

Manastır tekelinin kırılması ile birlikte şahsî kütüphaneler de yavaş yavaş yeniden kurulmaya başlamıştır. Bu Roma'nın yıkılması sonrası Avrupa'da örneği görülmemiş bir şeydir. Amiens Kilisesi şansölyesi Richard de Fournival ve Durham Piskoposu Richard de Bury'nin şahsî kütüphaneleri 13. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulmaya başlayan şahsa ait kütüphanelerin tipik örnekleridir.

Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkmaya başlayan şahsî kütüphaneler kısa süre içinde İtalya'da ilk örneklerini ortaya koymuştur. İtalyan şehir devletlerinin yönetiminde pay sahibi olan oligarklar kurdukları kütüphaneler ile karşılıklı bir rekabete girmeye başlamış, 13. yüzyılda başlayan bu dönüştürücü rekabet en olgun meyvesini

Rönesans olarak vermiştir.

Şahsî kütüphanelerin, giderek yaygınlaşan hümanizmin taleplerini karşılayamaması kamusal kütüphanelerin kurulması ile sonuçlanmıştır. Cosimo de Medici 1441 yılında, Floransa'da bulunan St. Marco Fransisken manastırının bir kısmını kamusal kütüphaneye dönüştürmüştür. Bunu 1468 yılında Venedik'te Kardinal Bessarion tarafından kurulan kütüphane izlemiştir.

Avrupa, antikite ile başlayan süreçte sürekli olarak sosyal ve siyasal bir dönüşümün içindedir. Bu dönüşümü kütüphaneler ve kütüphanelere atfedilen anlam üzerinden takip edebiliriz. Kütüphaneye icra ettiği fonksiyondan ziyade siyasal yapının atfettiği anlam ile bakmak, bizleri tahlil edeceğimiz dönemin sosyal ve siyasal anlayışı hakkında daha olgun bir kanaate sevk edecektir. **Z**